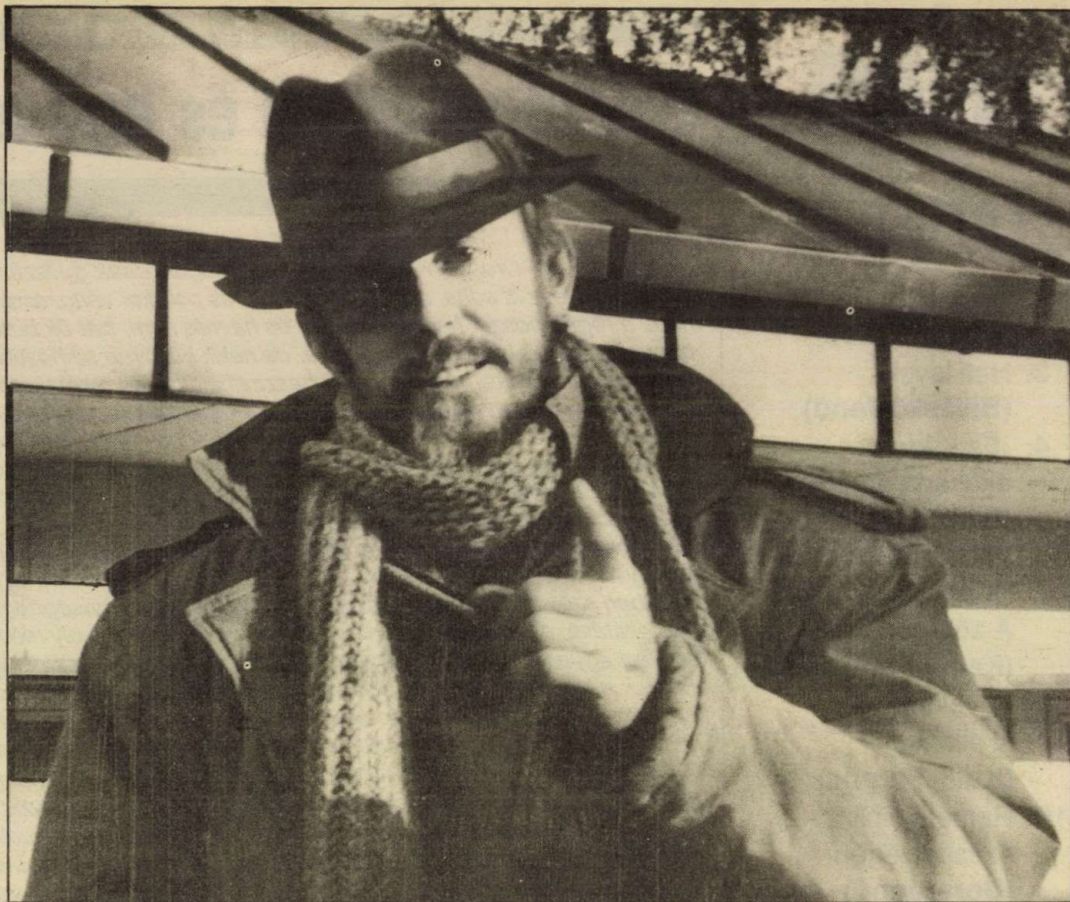

Az elmúlt két évtized egyik legendás színházi embere. Szegeden, az Egyetemi Színpadon tűnt fel markáns rendezésével, majd Pécsen és Szolnokon színháztörténeti jelentőségű előadásokkal rukkolt elő: Jarry ŐBŰ KIRÁLYÁVAL éppúgy vihart kavart, mint Mrozek TANGÓJÁNAK hazai ősbemutatójával. A nyolcvanas évek elején már a szolnoki színház főrendezője, s időközben megkapja a Jászai-díjat is. Azután az elmúlt évtized derekán lemond a főrendezőségről, s Veszprémbe szerződik. Jelenleg is itt él és dolgozik. Az alábbi beszélgetés két részletben készült: éppen Eörsi István PÁRBAJ EGY TISZTÁSON című darabjának próbál folytak, amikor két napra meglátogattam.

„És Kádár eltakarta az arcát”

Beszélgetés Paál Istvánnal két ülésben

Az Eörsi-darab

– Eörsit még a hetvenes évek elején, egy wroclawi fesztiválon ismertem meg. Nagyon komolyan mondom, kitűnő embernek és egyszerű aggyal gondolkodó írónak tartom. Sok darabját megkaptam tőle kéziratban, ezt azonban nem. Kapás Dezső főrendező mondta: a kötet végén van egy nagyon jó darab, amit politikai okokból nem lehetett bemutatni. Talán még van értelme előadni. Elolvastam, s másnap igent mondtam. A szerző kívánságára egy szóval bővült a cím, ezért szerepel a plakáton így: *Párbaj egy tisztáson*.

– Korábbi rendezéseid ismeretében nyugodtan mondható: *politikus színházat csináltál. Most, a kilencvenes évek elején egy parabolát viszel színre.*

– Igen, a *Párbaj egy tisztáson* parabola, vagyis példázat, amiből a néző levonhatja a tanulságot anélkül, hogy a szerző – vagy az előadás – rá akarná kényszeríteni a maga véleményét. Vagyis: mi felmutatunk az előadásban egy helyzetet, s te a nézőtérén, vagy odahaza dönts el, hogy mi ennek a példázatnak az erkölcsi, politikai vagy éppen filozófiai jelentése, illetve mi a tanulság ebből számodra.

– *Érdemes egyáltalán ma parabolát írni és előadni?*

– Nem vagyok író, de azt hiszem, nem érdemes írni. Előadni azonban... Azt hiszem, ennek a darabnak az érvényessége éppen most múlik el: ez az utolsó pillanat, amikor még érdemes bemutatni.

– *Hát akkor beszéljünk erről: mit akarsz üzeni ezzel a rendezéssel? Mivel akarod – a te szavaidat használom – zárva ejteni a nézőt?*

– Nézd, 48 éves múltam. Gyermekejjel éltem meg a Rajk-pert, s általában a koncepciók pereket. Mint minden gimnazista és egyetemista, én is részt vettem Szegeden az 56-os eseményekben. Egy számomra ismeretlen fickó mellett halt meg, én nem lőttem

senkire, mert nálunk nem volt fegyver. Vagyis számomra ez a darab nem egyszerűen parabola. **Eörsi** egy modell-helyzetet mutat föl, amit ma is érvényesnek tartok: hogyan manipulálja a hatalom – bármiféle hatalom, akár a mostani is – a bármelyikféle ellenzékét, függetlenül attól, hogy az a hatalom jó-e, vagy sem, vagy hogy az ellenzéknek van-e igaza. S arról is szó van **Eörsinél**, hogy az ellenzék miként kísérel meg manipulálni azt a hatalmat, amelyiknek – ilyen vagy olyan módon – ki van szolgáltatva.

Régóta van előttem egy kép. Két tenyér. Az egyik – ez a hatalom tenyere – mászom én, mint egy hangya, s ezt nagyon pontosan látják és figyelik. A másik tenyér az enyém: azon mászik a hatalom, s én ugyanúgy figyelem és látom, hogy ő merre megy és mit akar. Vagyis „tudunk egymásról, mint öröm és bánat”. Szerintem ennek a darabnak ez az elsődleges üzenete. Vagyis: ez nem kulcsdráma.

A szerző rengeteget dolgozott ezen a darabon: a szövegben sok szó szerinti idézet található korabeli jegyzőkönyvekből, a szereplők nagy része is létező személy. A történelmi hitelesség ellenére mégis általános modell-helyzetet állít eléink **Eörsi**, amelyben jónéhány ma is igen aktuális gondolat rejtezik. A darabban szellemi párbaj folyik a bécsi titkosrendőrség egyik volt vezetője – akit az új hatalom ismét elvesz céljai érdekében –, és a szászvári apát; Martinovics között. A cél az, hogy Martinovicsból újabb titkokat szedjenek ki. Amikor túljutnak a „párbaj” csúcspontján, Martinovics azt mondja: most valami elképesztő európai programtervezetet terjeszt elő, s ezt vigye Gotthardi – a „párbaj” másik résztvevője – az új király elé, mert csak így lehet megbizonyítani, Martinovics szerint, hogy rájuk szükség van. Ahogy ezt kimondja, azonnal el is szomorodik, s így folytatja: „A birodalom szétbomlik előbb-utóbb, mint egy döglött

cápa. A magyarság pedig... Kihalt belőle az államalkotó képesség. Mindig a nagyokhoz fog dörgölőzni, mert fél a kicsiktől, akiket elnyelt.” Ekkor előlép a Tiszt – a darab egyetlen becsületes szereplője –, s azt kérdi: „Ha így látja a világot, miért avatkozott bele a folyásába? Miért rángat másokat is végveszélybe?”

Tartok attól a jövőtől, ami vár ránk. Mert kiknek sikerült itt az államalkotás István király óta? A töröknek, a Habsburgoknak, az oroszoknak. És lehet, hogy elveszítettük ezt a képességünket. Ezt a darabot tehát ezért a mondatért tartom ma is nagyon aktuálisnak. Mert ahogy körülnézek ebben a hazában, éppen azt látom, hogy az elmúlt évszázadok, és most – napi szinten – mi magunk megfosztottuk önmagukat ettől a képességünktől.

– *De azért ott van a darabban a előbb is említett Tiszt...*

– Igen, az egész történelemben az a szörnyű, hogy egyetlen ember veszi komolyan a „játékot”, egyetlen tiszta ember van. Ez a Tiszt. Egy átlagos hadnagyocskára, egy kisnemesi család legifjabb sarjára, aki kényszerűségből ment katonának. S amikor megérti, hogy nemcsak a hatalom, hanem még a forradalmár is mennyire romlott, akkor megpróbálja megmenteni ártatlan emberek életét azzal, hogy egy valómást megkísérel megsemmisíteni. Természetesen őt lövik le.

Lennék Mick Jagger, vagy a KEX-együttesből valaki!

– *Jó évtizede azt mondtad: ha ismét megszületnél, erdész lennél legszívesebben. Ekkor éppen főrendező voltál.*

– Ha nem verik szét az amatőr színházi mozgalmat, akkor én most Szegeden az Egyetemi Színpad művészeti vezetője lennék, s óraadó tanárként színház- és filmesztétikát oktatnék negyedéves bölcsészeknek. Biztos, hogy megelégedett ember lennék. De engem kibillentettek a pályámból.

– *Sok rendezéset láttam a 70–80-as években. Egyértelműen politikus színházat csináltál. Ma pedig sok művész azon kesereg, hogy a nagy szabadságban már nincs értelme a politikus művészetnek.*

– El kell oszlatni egy nagy tévedést. Hogy csak a saját generációról beszéljek: az a fél tucat srác nem azért volt jó rendező, mert ellenzéki volt, hanem mert tehetséges. Tény, hogy számomra a színház az az eszköz volt, amivel politizálni tudtam, s kifejezhettem egyetnem-értésemet... Azért használom ezt a gyöngéd szót, mert annyi „nagyszerű” forradalmár él már megint ebben a hazában, hogyha valóban ennyien lettek volna, akkor 1956-ban győzünk. Szóval nekem a színház igenis politikai eszköz volt, egyetemista koromban és később is, szemben az úgynevezett esztétizáló színházzal, amelyik békét hirdetett. Én nem békében éltem. Nézd, én nagyon ortodox forradalmár voltam. Hittem a forradalom permanenciájában. Ezért voltam 56-os és 68-as. S nekem ezért fontos például mind a mai napig a Rolling Stones zenéje, mert Jagger anarchista, aki naponta kihívja maga ellen a világot. Ha nem Paál István vagyok, legszívesebben Mick Jagger lennék, vagy legalább a Kex együttesből valaki.

– *Szolnoki főrendezőséged kezdetén rendezted meg Madách Tragédiáját. A záróképet idézném vissza: az Úr elűt leboruló szereplőket Lucifer próbálja fölrángatni a földről.*

– A Tragédiát 1980-ban rendeztem. Azokban az években azt tapasztaltam, hogy felnőtt egy olyan generáció, amelyik lefeküdt a földre, a hatalom előtt. 1956-ról nem lehetett beszélni. De nem Pozsgay Imre – akit nagyon tisztetek, s akivel nagyon méltatlanul bántak – mondta ki először, hogy 56-ban népfelkelés volt. Sok százan és ezren tudtuk azt, hogy ez igenis forradalom volt. Hiszen ott voltunk. Az, hogy Pozsgay – nem kis kockázatot vállalva – kimondta ezt, más

kérdés. Az az ő jellemeiségét dicséri. Az „ellenforradalom” szó csak a lumpencsöcselék, vagy az eleve agyamosottak szájából hangzott el. A Tragédia megrendezésével arra akartam figyelmeztetni egy felnövekvő generációt, hogy nem kell lefeküdni a hatalomnak.

– *Ezt értem, de a kérdésem az volt: nem szűkíti-e le a politikus színház a művek jelentését?*

– Mivel ez egy őszinte beszélgetés, őszintén is válaszolok. Valóban, ezzel a Tragédia-rendezéssel leszűkítettem Madách művének jelentését. Hiszen például kihagytam az utolsó mondatot: „Mondottam ember: küzd és bízva bízzál!” Ott fejeztem be: „Csak az a vég –! Csak azt tudnám feledni –!” Akkor, tíz éve úgy gondoltam, hogy ez a mű figyelmeztetés mindazoknak, akik 56 után nőttek fel. Igen, igazad van, a politizáló színház mindig beszűkít, mert egy célra tart, mint egy számuráj.

– *Bele is rendeztél olyasmiket az előadásokba, amik nincsenek benne a művekben...*

– Amikor a Hamletem végén mindenkit egy tömegsírba rugdosnak, s ezt a tömegsírt letaposják, akkor ezzel azt üzenetem – bár 56-ról hallgatni kellett –, hogy így akarják eltemetni nemcsak 1956-ot, hanem 1848-at is. Hiszen ezekben az években március idusán verték a fiatalokat. Nem vagyok túl nagy hazafi, de világpolgár se. Tőlem 48-at és 56-ot senki sem veheti el. Ezért rendeztem meg úgy a Hamletet, hogy az előadás végén Horatio is meghal: az egyik katona egy – a korhoz nem illő – hatalmas pisztollyal lelövi Hamlet barátját, hogy ne mondhasa el, mi is történt Hamlettel.

– *És voltak olykor – nem éppen biztató – visszajelzések is...*

– Igen. Életem egyik legfontosabb rendezésének tartom A játszma végét, Beckett darabját. Ez volt a szolnoki szobaszínház – amit én találtam ki – nyitó előadása. Alighanem a világirodalom leglehangelőbb,

legtragikusabb művéről van szó. Úgy rendeztem meg, hogy az előadás végén a nézők kénytelenek voltak a díszleten és az ott vegetáló színészeket keresztül távozni a nézőtérről. Egyetlenegy nézőnek nem jutott eszébe, hogy tapsoljon. Ez volt a lényeg, hiszen hogyan tapsolhat az ember a saját önpusztításának vízióját látva?

Nagyon büszke voltam rá, hogy Szolnokon a nézők megértették az üzenetet, érzékenyek voltak az előadásra. A Magyar Filmhíradótól valaki felvette az előadás végét, s megkérdezett engem: mit szólnak ahhoz, hogy az előadás végén elmarad a taps. Válaszul elmondtam azt, amiről az előbb már beszéltem. Eltelt egy vagy két hét. Akkor készültek az MSZMP valahányadik kongresszusára, s ezt megelőzte a nagybudapesti pártértekezlet. Az emelvényen középben Kádár János ült, előtte volt a szószék, ahol a legkülönbözőbb foglalkozású, etikailag és anyagilag minősíthető emberek váltották egymást. Egyik nap hazamantem a színházból, bekapcsoltam a tévét. A *Hét* című műsor ment. Éppen bóbiskolni kezdtem, amikor azt hallom, hogy rólam beszélnek anélkül, hogy a nevemet kimondták volna.

Kísérteties, szinte karkai helyzet volt: ártatlan vagy, s egyszerűen bűnsnek érzed magad. Jobban odafigyeltem, s láttam, hogy Kazimir Károly nem túl vidám hangon azt mondja: odáig jutott a magyar színházpolitika, hogy egy neves vidéki színházban egy tehetségesnek tartott fiatal rendező azt nyilatkozta, örül annak, hogy nem tapsolnak az előadás végén. Miközben ezeket mondta, láttam, hogy Kádár eltakarta az arcát. Élőben láttam mindezt, s azon kezdtem gondolkodni, hogy mennyi holmim is van. Mert el kell kezdenem csomagolni, hisz világos, hogy ezzel „kinyírtak” engem. Pár perc múlva megkaptam Kerényi Imre igazgató-főrendező üzenetét Budapestről: ne nyilatkozzam, ne mozduljak ki

sehova, zárkózzam be és maradjak csöndben. Abba hagyta a csomagolást.

S itt jön annak a hatalomnak az elképesztő váltása, amiről az *Eörsi*-darabban is szó van. Mindenféle logikára rácsfolva két nap múlva Jászai-díjat kaptam. A díjátadás után odajött hozzám az agitprop osztály egyik vezetője: „Gratulálok, Paál elvtárs, a Jászai-díjhoz, de szeretnék föltenni magának egy kérdést. Látta a múlt héten a tévében, mit mondott Kazimir elvtárs?” Mondtam, hogy igen. „S látta azt is, hogy Kádár elvtárs arcán mi jelent meg?” Igen, válaszoltam.

S tudod, mi jutott eszembe akkor, ott? Az, hogy ez idáig vicc volt, s most adjam vissza a díjat. A karkai logika szerint ugyanis ez lett volna a folytatás. De nem ez történt. „Mit gondol: Kádár elvtárs miért csinált így?” – kérdezte az illető, eltakarva az arcát. Hát azt én nem tudom – mondtam –, biztosan rossz kedve volt. „Kádár elvtárs azért takarta el az arcát, mert úgy gondolta, hogy nem a pártértekezletre tartozik az ilyen pitiáner, művészeti kérdés megvitatása. Kádár elvtárs unta azt, amit Kazimir elvtárs mondott.” Ott álltam fehér Levis-szerelésben, csizmában, s némán néztem.

– Ez volt a politizáló színház, anno nyolcvanas évek. S ma?

– A politizáló színháznak, szerintem, nincs jövője. Ez az *Eörsi*-darab azért kivételes, mert még mondjuk, öt percig aktuális. Olyan ez, mint a búcsú a forradalomtól, amiben hittem. Azután pedig alighanem abba hagyom a színházat, mert számomra igazából nem érdekes, hogy két ember szenved a színpadon. Ne érts félre: nem Csehovra gondolok, vagy Ibsenre. Azt várom, hogy ez a kor kitermeli a saját maga ellenzékét, ellenzéki íróit, rendezőit. Akkor megint lesz talán politizáló színház.

– És ebben neked nem lehet szereped?

– Nem, én már öreg vagyok...

Az úrfelmutatás pillanata egyre ritkább

– Úgy érzed, nincs már mit mondanod?

– Sokkal jobb színház az, amit Nagy Bandó csinál a Déliben, vagy hogy most éppen polgármester. Ez sokkal aktuálisabb színház... Majomkodni pedig semmilyen hatalomnak nem fogok. Sem a réginek, sem az újnak.

– De hiszen a régi hatalom idejében rendezted azokat a darabokat, amikről az előbbiekben beszélünk. Akkor most miért akarsz „kiszállni”?

– Azt hiszem, mindenki érzi, hogy mikor van azon a

ponton, amikor már nem tud semmi valódi, új üzenetet adni. Sokan ezt nem merik bevallani maguknak. Ezért látsz annyi kiégett színészt és rendezőt. Ismétlik csupán önmagukat. Kassáknak van egy szép sora: „az úrfelmutatás pillanata”. Borzasztóan nehéz évről évre, évtizedről évtizedre „megte-remteni” ezt a pillanatot. Az úrfelmutatás pillanata – és én a tételes vallás értelmében nem vagyok hívő – egyre ritkább. Arról beszélek, amikor boldognak érzed magad a színpadon. Most ott tartok, hogy akkor vagyok boldog a színpadon, ha már mindenki hazament, vége az esti próbának vagy az előadásnak, a zsinórba fölhúzták a díszleteket, a bútorokat kivitték, a nézőtér le van takarva egy nagy, fehér halotti lepellel, és csak irányfények égnek. Ott állok egyedül az üres tér közepén, s azt mondom: még minden lehetne – holnap, holnapután vagy bármikor. Ne hidd, hogy könnyű lesz abba hagyni, hisz még a szerelmet is nehéz. Lehet, hogy sok hiba van bennem, azért is érzek így. De semmiféle készletet nem érzek arra, hogy a színházat tovább csináljam. Valahogy elmúlt az idő. S mindenféle hor-dákhöz csatlakozni soha nem fogok. Adjam el a skalpomat mindenféle új társulatnak, szerveződésnek, s mondjam azt, hogy ennyi meg ennyi forintért olyan jól rendezek, hogy fél Budapest odacsődül? Ez engem csak ellök a pályától. Olyan emberekkel pedig, akik csak a konjunktúrára figyelnek, eszem ágában sincs együtt dolgozni. Eddig mindent egyedül csináltam – jól vagy rosszul. Nagyon kevés ember segített, kivéve egy-két baráti beszélgetést. Nem vagyok elkötelezve senkinek, s nekem sem tartozik senki. Ebben a tekintetben a számla ki van egyenlítve. S van egy fontos mondat: Istennél a kegyelem.

Szalay László